

Зоран Аврамовић
Институт за педагошка истраживања
Београд

УДК: 316.344.34:378.2:314.15(497.11)
Прегледни рад
Примљен: 22. 3. 2012.

„ОДЛИВ МОЗГОВА“ ИЗ СРБИЈЕ – ЈЕДНО ЛИЦЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ОБРАЗОВАЊА?¹

У раду се указује на улогу глобализацијске праксе и идеологије у „одливу мозгова“ из Србије. Наводе се подаци о одласку високо образовних грађана Србије у западне европске државе и САД. Анализира се динамика, размере и тенденције овог процеса. Разматра се и улога образовног система у процесу напуштања земље високообразованих кадрова. Улања у унапређивање образовног система, углавном се разумевају као побољшање услова образовања, осавремењивање наставне опреме и учила, изрававање материјалног положаја наставника. Кључно питање је не само обим улања у образовање, већ шта се добија као резултат. Критикује се образовна политика беслајинног студирања по којој држава улаже велика средства у школовање студената а они, када дипломирају или докторирају, одлази у другу државу и доприноси развоју тамошњег друштва. Анализирају се узроци и последице одласка научно и технички образоване интелегенције. За Србију као земљу релативне неразвијености и на путу модернизацијских процеса, овај тренд има далекосежне друштвено-развојне последице. Указује се на могуће мере за решавање проблема „одлива мозгова“.

Кључне рече: научно-техничка интелегенција, „одлив мозгова“, образовни систем, Република Србија, глобализација

1. Глобализација и глобализам

О глобализацији су већ написане бројне књиге различитог тематског усмерења и жанрова, како на српском тако и на страним језицима. Од раних наговештаја стварања глобализованог друштва преко опширних дескрипција стигло се до критичких анализа најновијег стадијума савременог човечанства.

Међу првима је понесено о глобализацији као стварању новог типа друштва („постиндустријско, информатичко друштво,„), стварању једног светског система, писао некадашњи генерални секретар УНЕСКО-а Amadou -Mahtar M'Bow (

¹ Чланак представља резултат рада на Пројекту „Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије“, број 47008 (2011-2014), и „Од подстицања иницијативе, сарадње, стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву“ бр.179034 (2011-2014) чију реализацију финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Амадо-Махтир М' Бо) у књизи *Building the future* (1981) *Where the future begins* (1982), а од савремених критичара да истакнимо књигу Јиргена Елзесера *Национална држава и феномен глобализације*(2009).

Опште место научних студија и јавног дискурса који се баве глобализацијом гласи да се ту ради, пре свега, о порасту светске међузависности, односно узајамне повезаности међу народима, државама и људима. Овај објективан процес се огледа у свим областима друштва: у економији, политици, култури, комуникацији итд.

Међутим, новије критичке студије, на продубљен, систематски и критички начин указују на дубинске тенденције глобализације које не само да дезидеологизују друштвену стварност већ изазивају забринутост за судбину човечанства (Sassen, S. 1998, Kofman, E., and G. Youngs, eds. 2003.).

Истовремено, глобализација открива и постојање друштвених и политичких проблема који превазилазе националне границе и постају брига целог света: неки од тих проблема су убрзан демографски раст, експлоатација природе, сиромаштво, контрола атомског оружја, тероризам, угњетавање народа. Циљ глобализма, као идеолошко тумачење глобализације је стварање “света као јединственог система,, , „економија без граница“, “ширење јединственог друштва,, (установе, тржишта, вредности).

Глобализација може бити схваћена као ширење, продубљивање и убрзавање светске међузависности у свим аспектима модерног друштвеног живота, од културе до криминала, од финансија до образовања. Међутим иза општег слагања о све већој међузависности, води се узаврела дебата између три широке и различите школе мишљења: хиперглобализма, скептицизма и трансформационизма (Вулетић, 2006). Миодраг Ранковић доказује у својој студији, да је ову поделу глобализација убрзала и увећала. Три најбогатија човека на свету поседују богатство колико 48 најсиромашнијих земаља или 32 државе стварају 90% светског друштвеног производа и покривају 80% светског трговинског промета (Ранковић, 2009: 96).

Циљ глобализма као идеолошког тумачења глобализације је стварање “света као јединственог система,, , „економија без граница“, “ширење јединственог друштва,, - установе, тржишта, вредности- (Печулић, М., Видојевић, З., Марковић, Д). Овај циљ се заснива на брзом развоју информација и модерне технологије при чему се ревидира целокупни досадашњи економски, политички, културни, медијски и образовни развој друштва. Међународне организације преузимају доминацију над националним што изазива крупне последице на пољу идентитетске свести и традиционалних вредности. Слаби се национални идентитет, а у први план се истиче конкуренција, егоизам, локализам (Аврамовић, 2003).

Присталице визије “светске међузависности и глобализације,, , из чињенице да свет постаје све више повезан (“глобална арена,,), прелазе на позитивне вред-

ности и стандарде. Они избегавају проблематизацију процеса глобализације – унутрашње *ipsoi* и дезинтегративне пројекте.

На путу глобализације налазе се дезинтегративни рукавци за сложене државе и нације. Глобализам као идеологија националне дезинтеграције подразумева: 1) подстицање стварања наднационалног ентитета (регионалног, европског, евроатланског), 2) релативизовање територије на којој живи део националног корпуса, 3) идеју о држави грађана која заобилази идеју нације, 4) потискивање културне традиције у најширем значењу овог појма, 5) униформизација медија и прихватање западног медијског „погледа на свет“; 6) поред радикалних промена система вредности рачуна се и са радикалним изменама облика организовања. Другим речима, глобализам се залаже за редефиницију основних начела националног идентитета, националног јединства, националне слободе и аутономије и националне државе као њене политичке форме.

2. Образовање у глобализацијским процесима

Каква је улога образовања и васпитања у процесима глобализације? Истраживачи и теоретичари окупљени око водећих светских организација (УНЕСКО, УНИЦЕФ, ЕУ) у средиште образовања за 21. век стављају глобалистичке идеје. Примера ради, студија „Образовање – скривена ризница“ (1996) писана је у глобалистичком духу а свет се већ именује као „глобално село“.

Образовање (и васпитање) је свакако најважнија установа у плану менталне или психолошко-интелектуалне трансформације српског човека у правцу глобализма. У том циљу, оснивају се "независне" образовне институције (пример - БОШ) или се финансирају "едукације за отворено друштво" у земљи и иностранству (Сорош фонд) односно програми демократске едукације (Сорош, Фридрих Еберт фондација, итд). Све ове установе, организације и програме повезује едукација за демократију, грађанско друштво и људска права на амерички начин. Ево како изгледа програм БОШ (Београдске отворене школе) у 2002. Обавезни модули су: грађанско друштво, ЕУ и Балкан. А појам грађанског друштва обухвата тржишну привреду, личност и демократију, игру као темељ културе, финансије и берзу, реторику, пословну културу, што је све типични амерички концепт. Студентима се омогућавају контакти са светским предавачима, учествовање на разним семинарима, коришћење компјутера, итд. Примљени студенти не плаћају школарину, што значи да неко други покрива трошкове.

Најновији корак у освајању образовних установа је улазак америчких фондација (са личностима) у владу Србије (министарство просвете). Фонд за отворено друштво (Сорош) финансира стручне скупове министарства а има и свог члана у Комисији Министарства за акредитацију програма за усавршавање наставника. Не тако давно разматран је амерички пројекат "Ја, грађанин" (пилот-примена) да се у току 2002-2003 реализује у 100 школа у Србији. У раду на овом

пројекту радиће Грађанска иницијатива, БОШ, Центар за развој Србији, неколико научних истраживача из државних института а превешће се и амерички уџбеник за предмет: "Ја, грађанин". Дакле, ствар глобализације (американизације) српског образовања је на делу. За тај посао новац увек нађе компетентне и некомпетентне Србе. Питање је шта се дешава у њиховој националној и моралној свести, готово је реторичко питање.

С друге стране, убрзано се отварају стране образовне институције у Србији. Отвара се немачка школа у Београду (од првог до десетог разреда). Већ ради International High School Belgrade, а отвара се Britanica International School Belgrade, док неке српске високообразовне установе носе имена на енглеском језику IFAM, EUM (EU of International management and Bussines). Правни факултет у Новом Саду оглашава упис у школу немачког права са предавањима на немачком језику (Грађанско и привредно право Немачке).

Поред образовања, продор глобализације (американизације) огледа се и у другим областима друштвеног живота - у *економији, медијима, култури, забави, сјорџу*.

Као први проблем у глобализацијском образовању може да се истакну промене у систему образовања, наставних планова и програма, у припреми наставника за професију, у финансирању, у својинском статусу, у повећаном утицају међународних организација.

Други проблем глобализованог образовања тиче се професионалног знања које се предаје ђацима. То знање се специјализује али не на глобалном нивоу. Уколико се разлике у привредној развијености, технолошкој опремљености и политичкој моћи продубе између богатих и сиромашних земаља и делова света, нема сумње да ће и образовање следити поделе о којима је реч. На том нивоу могу се очекивати, по речима Зиновјева, два сектора. У првом ће се образовати будући господари, управљачи, вође и учитељи новог друштва, а у другом, обука радне снаге за установе и радне организације. „Овде се људима не пружа знање већ радна вештина. Фактички, овде се припрема огромна маса људи који умеју да раде, али који су необразовани, идеолошки обрађени и манипулисани“ (Зиновјев, 2002). Убрзани развој науке и технике, сужава број стручњака који могу да прате иновације, а проширује број припадника „застарелих“ професија. Очигледно је да су државе-мотори глобализације фаворити, а неразвијени делови света, аутсајдери (Аврамовић, 2003).

Оваквим погледима на улогу професионалних знања допринело је и убрзано ширење науке и нових електронских технологија. Нове технологије су, по мишљењу једне струје социолога, довеле у питање „теорију“ по којој усвајање знања ограничава могућности свести. Јавља се компјутерско знање и компјутерски језик који омогућава и нову комуникацију. Из таквих околности следи промена у области предавања знања, односно усмеравања према компетенцијама а не идеалима. Ново знање није намењено образовању елите већ снабдевање си-

стема играчима способним да примерено осигурају улогу прагматичних радних места која су потребна институцијама. У том смислу образовне установе пост-модерног друштва биће све функционалније са све мање осмишљавања и суштинске.

У оваквим друштвеним и политичким условима школе ће све више истицати глобалистичку димензију образовања. Најпре ћемо видети школу која се прилагођава „светском друштву“. Глобалистичко усисавање малих и неглобализованих образовних система огледа се у свим елементима предавања знања. Тако, изводи се убрзана компјутеризација школа (факултета) чиме се умрежавају у свет информација. То се именује као развој информатичког образовања. На другом месту је изједначавање страног (енглеског језика) са матерњим. Овакво спуштање енглеског језика на ниво националног мораће да остави одређене идентитетске последице у развоју личности. Језик није само структура већ и културна семантика. Треће обележје глобализације образовања обухвата школска знања или курикулум. Народи, кандидати за глобализацију функционализују своје наставне програме, односно прилагођавају их светским прагматским потребама. Они се обучавају за конкретне послове, стичу радне вештине (Зиновјев, 2002).

Уз ова три кључна обележја глобализације образовања, иду и пратеће активности, као што су семинари за све учеснике образовања, преузимање искустава развијених држава, укључивање експерата у образовне институција, давање донација итд.

У глобализацијским друштвеним и политичким условима школе ће све више истицати разлику између манифестне и латентне функције (Лобро, М. 1979). У првој ћемо видети школу која се прилагођава „светском друштву“. Глобалистичко усисавање малих и неглобализованих образовних система огледа се у свим елементима предавања знања. Међутим, латентна функција показује да се школа опире наметнутим концептима „светског друштва“. Питање је како ће се одвијати ова борба: историјска свест и знање наталожене у националном трајању не могу да се заобиђу у конципирању било како схваћеног модерног курикулума.

3. Интелектуални егзодус и лов на таленте: пример Србије

У савременом друштву структурних неједнакости циљ неразвијених друштава је да изађу из периферне позиције а то могу да учине само јачањем својих образовних ресурса. Њихов је превасходни задатак да подижу образовни ниво (квалификације) свог становништва, или модерним језиком речено, оне треба да афирмишу сопствени „људски капитал“. Да би оствариле овај циљ мале државе у глобализованом свету треба да улажу све већа средства у образовање стручних и професионално компетентних кадрова. Међутим, нека искуства (земље бившег социјализма) показују да се млади кадрови селе разним каналима у развијене државе глобализма. Тај „одлив научних и техничких кадрова“ је озбиљна последи-

ца глобализацијске праксе. Неразвијене државе улажу велика средства у образовање а плодове „људског капитала“ убирају веће развијене државе. Велико је питање како се може ублажити ако већ не може спречити модерна експлоатација професионалне интелигенције.

У последњих 150 година Срби су се исељавали из своје отаџбине у Америку, Аустралију, Нови Зеланд, углавном због економских разлога. Економске миграције су биле подстакнуте и релативно лаким уласком европљана у те државе.

У међуратном раздобљу, јачају економске миграције на простору Европе, а из Краљевине Југославије се исељава неквалификована радна снага, дакле појединици и породице без високог образовања. После 1945. године, тачније почетком 60-тих, економске миграције се усмеравају на државе западне Европе. Разлози су били економски а масу миграната чине радничка класа различитог степена квалификације као и становници села. У то време, близу један милион радника СФРЈ обухваћено је економском миграцијом. Бивша држава је била међу водећим емиграцијским земаљама Европе (Чизмић, 1990). Имиграциона политика западноевропских држава средином 1960-тих, била је допуна њиховог привредног развоја. У средишту ове политике широм су се отворила врата за радну снагу свих нивоа образованости. Посебно САД подстичу улазак радника са факултетским дипломама.

Интелектуална емиграција из СФРЈ формира се 70-тих година, а крајем 80-тих значајно се увећава број наше техничке интелигенције која одлази у прекоокеанске државе и земље ЕУ. Четвртина усељених радника у САД од 1965. године, чине лекари, инжењери, физичари, професори, научници (Гречић, 1990). Све је већи број инжењера школованих на високим и модерним технологијама.

Од 139 земаља Србија се по „одливу мозгова“ налази на 136 месту. Највећи број научних емиграната налази се у САД. Пре десет година (1999) број српских стручњака у САД износио је 4.100, а 2009. године 6.000 високообразованих. Од тога 2.000 доктора наука (Гречић, 2010.). Највише високообразованих исељеника у САД било је природнонаучних струка: физика, хемија, математика, информатика, инжињеринг. Само 600 стотина из друштвених наука.

За стручњаке-потенцијалне лидере користе се и други методи привлачења стручњака из иностранства у САД. Директори одељења (шефови регрутних центара) универзитета за државну управу са Харварда, у потрази за лидерима у другим државама, долазе у друге земље и регрутују нове лидере за школовање у САД („Харвард трага за лидерима у Србији“, *Политика*, 9.10.2010).

Проблематику интелектуалне емиграције прате истраживачке тешкоће: не постоје подаци о броју, професионалној обучености, делатностима у којима су запослени, њиховом географском распореду.

Број високообразованих грађана из Србије (инжењери, лекари, физичари, научници) који се усељавају у САД стално расте – у 1965. године, забележено је 13.1% а 1984. године, 26,2% (Гречић, 1990; Кажих, 2010). Као разлози за одла-

зак у развијене земље Запада млади обазовани кадрови из Србије наводе: могућност запослења у иностранству, веће плате, виши стандард, изгледи за напредовање (Крњајић, З. Јовановић, Ј. 1990).

Ректор Београдског универзитета, др Бранка Ковачевића, изнео је финансијске податке о одласку високообразованих стручњака: „Србија је изгубила око 12 милијарди евра, уложених у школовање стотину хиљада људи који су у последњих 20 година отишли из Србије“. По његовом мишљењу, одлив ће бити заустављен економским развојем Србије, отварањем нових радних места и квалификованих послова за које су школовани („Губимо 12 милијарди“, *Правда*, 7.11.2011)

Зна се да живимо у времену „друштва знања“, веку науке и технике и да је управо образовање она друштвена делатност од које се очекује да буде полуга брзог и успешног напретка целог друштва. А да би образовање одиграло ову улогу, непоходна је добра материјална подршка, односно значајно финансијско улагање у овај сектор друштва.

Међутим, није довољно за разумевање проблема о коме је реч, само подсећати на значај инвестиција већ је једнако важно (можда и више) како се новац троши и шта добијамо од уложеног новца у образовање и науку. Да ли се и колико новца троши на модернизацију образовног система, колико на побољшање услова образовања (објекти и простор), наставну опрему и учила, колико на усавршавање наставника, колико на елементе образовног процеса (наставни програми, уџбеници, методе рада, евалуацију).

Када држава улаже у образовање, питање које јавност поставља, свакако је - како се користе средства из буџета. А још важније питање је шта се добија улагањем у образовање, односно какав је резултат. Свако ће рећи – квалитетна настава и образовани кадрови. Ово прво је проблем о коме треба посебно расправљати. Задржимо пажњу на другом питању. Дипломирани студенти и средњошколци спремни су за обављање радних и друштвених улога. Али ту се тек отвара проблем. Већ више од две деценије указује се на чињеницу да велики број младих кадрова одлази у иностранство. Груби подаци проф. Гречића говоре да је у последњих двадесет година око 40.000 младих високообразованих стручњака из Србије отишло на Запад. Ако школовање једног високообразованог стручњака износи око 300.000 долара, Србија је уложила 12 милијарди долара школовање својих грађана да би они отишли у иностранство („Само Гвајана мање од нас брине о даровитима“, *Политика*, 12, мај 2010.).

Дакле, држава улаже велика средства у школовање ученика и студената а они када дипломирају или докторирају одлази у другу државу и тамо доприноси развоју друштва. Реч је о томе да се инвестира у даровите за другог а не за себе. Није овде у питању слобода сваког школованог појединца да настави свој живот и рад у другој држави. Ради се о томе да инвестиција у таленте мора да се врати,

односно да сваки дипломирани студент од тренутка када се запосли треба да врати уложена средства у његово школовање.

Ко финансира оне интелектуалне кадрове у Србији који одлазе у иностранство? Овај аспект улагања у даровите треба разликовати од приватног (породичног улагања у даровите). Улагање сопственог новца у таленте није исто што и улагање државног (образовна политика). Међутим, држава користи новац свих грађана пореских обвезника и они не могу пристати на околност да својим новцем финансирају развој других друштава.

Други проблем са инвестирањем у таленте показује се у неподударности стручне квалификације и стварног занимања. Држава уложи у образовање лекара, технолога, хемичара, филозофа, а они се баве потпуно десетим занимањем. На пример, организују боравке у одмаралиштима за младе, или отварају кафиће, или раде у некој агенцији за промет некретнинама. Какав је резултат инвестирања у ове стручњаке? Да ли је то промашена инвестиција? Несумњиво. Толики новац уложен у образовање за једну делатност а обављају се радни задаци за које није потребна висока стручна спрема. А шта тек рећи о незапосленим стручњацима. То је привремено или трајно промашена инвестиција као и она када се формирани стручњак сели у иностранство а не врати у његово образовање уложени новац (Аврамовић, Вујачић, 2009; Finn, 1987).

Јалови су позиви држави да више инвестира у образовање уколико се не размотре претходна питања: у шта и који су резултати? Лепо звучи прича о бесплатном образовању али она није реална. Свако произведено добро има своју цену. Дакле, тек под претпоставком да се строго контролише новац који држава улаже у образовање, биће оправдани захтеви да се повећа улагање у образовање и науку. Постоји више начина да образовање буде свима доступно али са чистим рачуном. Рационални систем стицања и упоребе знања не може се утемељити на причама о улагању без анализе учинка уложеног новца.

Глобализација (најбогатија западна друштва) „отима“ таленте малим неразвијеним друштвима, захваљујући материјално-финансијским предностима. Недавно је седморо ђака Математичке гимназије примљено на Тринити, а Масечу-сетски институт за технологију у Бостону нуди нашем матуранту стипендију у висини од 212.000 долара. („Светски универзитети желе наше математичаре“, *Политика*, 11.мај, 2010).

4. Узроци и последице „одлива мозгова“ из Србије

Структурне промене капиталистичког друштва у 20. веку, представљају социјални миље одласка високообразованих кадрова из неразвијених у развијене државе. Трансформација индустријског и постиндустријског друштва (Данијел Бел) обављена је на темељу научног знања и његове примене у производно-привредном сектору. Покретачи привреде постају иноформације (систем преноса

података), услуге високог ступња обраде добијају предност у начину производње од израде производа, знање постаје основни ресурс. Стручњак који примењује научно знање је услов економског раста.

Неразвијена друштва, у које спада и Србија, припадају аграрно-индустријским друштвима у којима је стопа незапослености висока (20%) у којима је развој успорен, са ниским материјалним примањима, без великих могућности за остваривање личних амбиција образованих кадрова. У неким друштвима овог нивоа развијености постоји јако наслеђе, друштвених и економских и политичких криза (ратови, санкције), политичка нестабилност, научно-технолошка оскудица. Разуме се, да је у таквим друштвима положај науке незавидан. Научноистражачка база слаба а развој нових технологија успорен.

У таквим привредним, социјалним и научним околностима, постиндустријске земље су у великој развојној предности у односу на неразвијена друштва. Та предност појачава: 1) научно технички прогрес подразумева високо стручно знање, 2) потребе високоиндустријализованих држава за стручним кадровима, 3) најразвијеније земље су у могућности да високообразовним стручњацима из других земаља понуде сигуран посао, боље услове живота, стручно усавршавање. Предности ових земаља у односу на друге неразвијене су очигледне. То потврђује једно истраживање планираног одласка дипломираних студената у иностранство (Запад). Планирана миграција открива ставове и размишљања студената о њиховом одласку или останку у земљи. Тако се долази до одговора о разлозима за емиграцију и чврстина става да крену у иностранство после завршених студија. Истраживања показују да су најчешћи разлози за одлазак из Србије: бржа могућност запослења, већа материјална примања, виши стандард, веће шансе за усавршавање и напредовање у иностранству. Такви одговори добијени су у једном истраживању постдипломаца на београдском универзитету (Крњајић, Јовановић, 1990).

Последице одласка младе интелектуалне радне снаге у развијеније државе савременог света су видљиве голим оком. У свим областима друштва (економија, политика, култура) као и у високоспецијализованим професијама могу се препознати краткорочне и дугорочне последице. Не само да се губи корак у друштвеном и привредном развоју државе из које одлазе млади кадрови, већ се, тенденцијски посматрано, стварају претпоставке да друштво постане технолошка колонија развијених друштава.

Тврдња да је знање основни ресурс развоја савременог информатичког (сајбер) друштва, не може се довести у питање. Ако земље у развоју улажу у своје кадрове високих професионалних компетенција, онда очекују да се та улагања врате кроз њихов рад у домаћим организацијама и институцијама. Међутим, уколико један број таквих кадрова крене у развијена друштва у потрази за „бољим“ условима стручног рада, онда је извесно да ће привредни, културни, научни развој таквих друштава бити ометен, успорен, оштећен.

Одлазак високостручних кадрова у инострана друштва (Запад) осетиће оне индустријске гране које свој рад заснивају на новим технологијама. Међутим, посебно драстичне последице могу да снађу српске универзитете и научноистраживачке организације. Мањак кадрова у овим установама које су најодговорније за „производњу“ научника и професора могао би да буде далекосежан по научнотехнолошки развој друштва.

Поред професионално-развојних и научних губитака, интелектуална емиграција није безначајна са становишта демографских последица у малим нацијама, међу које спада и Србија. Одлазак у иностранство са породицом или не, значи да одлази највитаљнији део становништва са аспекта природног прираштаја.

Јаз између развијених и неразвијених друштава је истрисјки произведен и он се не може механички исправити. Тако нешто је реално немогуће. Питање је да ли тај јаз може да се ублажи и смањи да би се зауставили емиграциони таласи из неразвијених друштава. У условима „одлива мозгова“ сигурно је да се тај јаз продубљује. Технолошки развијена друштва имају велику корист од „увезених“ стручних и научних кадрова. Она добијају готове интелектуалне кадрове. То је, могло би се тврдити, већа корист од колонијалног експлоатисања природног богатства у домородачким друштвима.

И поред кризе радних места, високоиндустријализоване државе се не одричу стручне радне снаге из иностранства. „Досељавање радне снаге посебно је значајно у погледу висококвалификованих радника“, речи су немачке канцеларке Ангела Меркел (*Политика*, 18. 10. 2010.). Ова изјава са највишег државног врха показује да отвореност граница најразвијенијих земаља, упркос економским кризама, остају отворене за високостручну радну снагу из неразвијених држава.

Негативан круг последица „одлива мозгова“ по неразвијене земље, у које спада и Србија, може се допунити једном позитивном. Она је по свом карактеру потенцијална. Ради се о томе да се високостручна радна снага, после извесног броја година врати у отаџбину и тако допринесе унапређивању своје професије као и укупном развоју друштва. Али, та могућност често остаје само празна нада да ће се пут стручног и научног развоја завршити у земљи из које се кренуло.

5. Шта се може учинити?

Разматрање инструмената за решавање проблема интелектуалне емиграције (егзодуса) мора да започне питањем да ли друштво препознаје тај проблем као приоритетан или га маргинализује. У Србији ово питање се спорадично покрене у стручној јавности а на нивоу доносилаца одлука скоро да не постоји. Све се одвија на нивоу вербалистике у којој преовладава описивање стања а понекад се чује глас о самопоносу нације која извози своје талентоване кадрове(!). У таквим околностима неопходно је да се овај изузетно значајан стручни, научни и поли-

тички проблем помери у средиште јавног интересовања како би се досегло до рационалних предлога за успоравање и задржавање стручних кадрова у Србији.

На другом месту је рedefинисање економске политике чији основни циљ мора да буде побољшање материјалних и привредних прилика у друштву. Економски опоравак је процес који дотиче све грађане Србије а не само његову научну и стручну елиту. Пораст стопе запослености, производње и потрошње сигурно би се позитивно одразило на ставове младих стручњака и научника према одласку или остајању у Србији. Привредни опоравак не треба схватити као бригу економског сектора на чије резултате интелектуална елита треба да чека. Процес развоја друштва је интеракцијски однос стручњака и привредних установа. Успех је условљен динамиком привредне узајамности.

Трећа стратегија заустављања „одлива мозгова“ полази од чињенице да се велики број стручњака и научника већ налази у развијеним друштвима. У таквим околностима предлажу се две опције – повратка и научни рад дијаспоре (Гречић, 2010). По једној, може се рачунати на повратак исељених стручњака у матичну државу (опција повратка) а по другој на њихову мобилизација на „даљину“ да би се укључили у развој отаџбине (опција дијаспора). Ова стратегија рачуна на вољу и патриотску свест исељених научника и стручњака. Повратак је скопчан са материјалним погодностима као и сарадња на даљину. Неизвесно је међутим каква учинак има патриотска свест у овим стратегијама.

Најзад, каква је улога образовне политике Србије у „одливу мозгова“? Да ли је она чинилац поспешивања или ублажавања овог социјално-економског и научног тренда?

Образовна политика треба да одговори на питање шта је темељни интерес друштва у образовању? На то питање одговара влада (политичке странке) са својим концептом образовне политике али и стручна и шира јавност. Интерес демократске образовне политике у најопштијем значењу јесте да усмерава образовни развитак једне заједнице са становишта одређених циљева (Аврамовић, 2003).

Усмеравање образовног и научног развитака националне заједнице није остварив без идеје о континуитету. Темељни постулат образовног развоја није само пројекција очекивања већ и настојање да се оно што је већ остварено у образовној историји народа у неком другом облику структурира. Идеја континуитета се остварује у зависности од система институција и у складу са економским, друштвеним, културним и научним развојем.

Замисао основних *циљева* представља кључни елемент усмеравања образовног развитака. Планови у образовању увек садрже приоритете образовних потреба. У неким друштвеним околностима акценат ће бити померен на социјалне захтеве у другим на индивидуалне. Улога и оправданост образовних установа, вредновање њиховог рада, промена културних и образовних потреба али и позитивни систем одлучивања - у директној су зависности од циљева образовне политике.

Избор приоритета у образовној политици, последица је система одлучивања. Распон циљева се креће од чувања образовне традиције, подстицања квалитета образовања, стварања једнаких образовних шанси, ослобађање грађанства или друштвених слојева, децентрализација курикулума, јачање веза са међународним установама, повезивање са научноистраживачким радом.

Одређивање циљева образовне политике неодвојиво је од избора *средстава* за њихово остваривање. Реч је о систему финансирања, начину образовања кадрова, расположивост институција, коришћењу научноистраживачких резултата. Репертоар средстава креће се у троуглу - буџет, законски прописи, политички програм.

Избор циљева и средстава образовне политике одређује карактер општих вредносних оријентација друштва: прагматско, национално, интернационално, елитистичко, грађанско, масовно, локално, универзално, информатичко, идентитетско.

Ако овако разумевамо образовну политику, онда за нашу тему треба издвојити питање места и улоге интелектуалног капитала у структури њених циљева као и начин финансирања „домаћих мозгова“. Разматрањем ових елемената образовне политике долазимо да сазнања односа улагање у образовање и корист од уложених средстава. Према стању у Србији, ова проблематика скоро да не постоји. Као да се радо прихвата улога Србије као регрутног центра научних и стручних кадрова за развијене државе.

Закључак

Критичари у глобализацији виде само нови облик хегемоније најмоћнијих држава, потпуну одсутност хуманог односа према радницима, и план који се граничи са апокалиптичним виђењима древних пророка о тоталитарној контроли над свим људским бићима. У глобализацији многи виде диктатуру „господара света“ који протежирају финансијско – банкарски кругови повезани са разним невладиним групама из сенке.

Са реториком свеопштег повезивања света, глобализам заправо обавља посао јачања економске и политичке моћи најразвијених држава Запада (САД, ЕУ). У том циљу максимално користе сопствене људске ресурсе и иностране из малих неразвијених друштава. У таквим околностима долази до појаве разних отпора глобализацији и од различитих група које су покушавале да сачувају друштва од глобализације и хегемонизације у шта спада и борба за властити „интелектуални капитал“.

У идеолошкој замисли развоја капиталистичког друштвеног облика посебна брига се посвећује образовању, заправо посебној области знања. Реч је о информационом знању или техникотехнолошком. Људски ресурси се деле на оне из привреднотехнолошких делатности и друштвенохуманистичких. Интелектуални

кадрови су ускоспецијализовани, а они из информационих технологији интересантни су за најразвијенија друштва савременог света. У друштву знања главну улогу играју специјалисти знања односно најдаровитији специјалисти. С друге стране, центри савременог капитализма, најразвијеније земље Запада имају потребу за научним и стручним специјалистима из неразвијених земаља. Захваљујући својим материјално-финансијским предностима оне су у могућности да их привуку у своје земље и користе њихова знања. То је проблем за неразвијена друштва међу којима је и Србија: одвођење талената из неразвијених земаља које улажу у њихово образовање а они се реализују у другим развијеним друштвима. Питање је за науку и државну образовну политику: шта да се ради? Како да се заштите властити интереси када су у питању високо образовани кадрови? Уколико се остане доследан начелу слободног избора животног пута сваког грађанина, онда једини инструмент који је на располагању може да буде враћање уложеног новца у образовање појединца. Сваки студент може да стекне висока знања у домицилној држави, а може да га реализује у иностранству или код куће. Уколико је ово прво, онда се мора обавезати да, у рационалној процедури, врати уложен новац у државни буџет из кога је финансирано његово стручно и научно образовање.

ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамовић, З. (2003). *Држава и образовање*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Аврамовић, З., и др. (2008). Последице раскорака тржишта рада и образовне политике. У: С. Гашић-Павишић, С. Јоксимовић (ур), *Образовање и сиромаштво у земљама у транзицији*, Београд: Институт за педагошка истраживања, стр. 387-402.
- Vuletić, V. (2006). *Globalizacija*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka.
- Дракер, П. (1993). *Посљикајнићалистичко друштво*. Београд: Грмеч.
- Finn, D. (1987). *Training Without Jobs*. London: Macmillan.
- Brown, F., H. Lauder (1997). *Education, globalization and economic development*. London: Trivostoc.
- Гречић, В. (1990). Срби у прекоокенским земљама. У: В. Гречић (ур.), *Сеоба Срба некад и сад*, Београд: Прометеј-Земун, стр. 34-52.
- Гречић, В., М. Лопушина (1994). *Сви Срби свећа*. Београд: ИП Принцип.
- Гречић, В. (2010). *Српска научна дијаспора*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Грубић-Нешић, Ј. (2005). *Развој људских ресурса*. Нови Сад: АБ Принт.
- Кажих, Н. (2010). *Узроци и последице радне емиграције*. Одбрањен дипломски – мастер рад, Београд: Факултет организационих наука.

- Kofman, E., G. Youngs (eds.) (2003). *Globalization: Theory and practice*. London and New York: Continuum.
- Крњајић, З., Ј. Јовановић (1990). *Миграције њосџидиџломаца Беоџрадскоџ универзитџеџа*. Београд: Мимео.
- Образовање – скривена ризница* (1996). Извештај међународне групе о образовању 21 века, Београд: УНЕСКО.
- Павловић, М. (2002). *Зайошљавање у Србији*. Београд: Републички завод за тржиште рада.
- Polovina N., T. Pavlov (eds.) (2011). *Mobility and Emigration of Professionals: personal and social gains and losses*. Belgrade: Institut for educational research, Group 484.
- Ранковић, М. (2009). *Глобализација и нови имџеријализам*. Београд: издање аутора.
- Sassen, S. (1998). *Globalization and its discontents*. New York: The New Press.
- Чизмић, И. (1990). Неке битне карактеристике југословенског исељеништва. У: В. Гречић (ур.), *Сеоба Срба некад и сад*, Београд: Прометеј-Земун, стр. 126-141
- Чобелић, Н. (1992). *Проблеми миграције научних и џехничких кадрова*. Београд: САНУ.

Zoran Avramović
Institut for educational research
Belgrade

Summary

“BRAIN DRAIN” FROM SERBIA – ONE FACE OF GLOBALIZATION OF EDUCATION?

In this paper we point out the role of the practice and ideology of globalization in brain drain process from Serbia. The listed data are based on the large-scale departure of highly educated persons from Serbia to the counties of West Europe and the USA. The dynamics, proportions and tendencies are analysed the role of the educational system in the process of departure of highly educated people and the reasons and consequences of the departure of scientist and engineering experts. In this article, education policy as state financial support are critical analysed. For Serbia, as the relatively undeveloped country in the middle of the modernization processes, this process has far-reaching effects on the social development. So, here we implied the possible solutions for the problem of brain drain.

Key words: scientist and engineering experts, “brain drain”, educational system, Republic of Serbia, globalization